

Resumé av seminariet 04-10-20

Konstnärskap ur ett psykoanalytiskt perspektiv

Seminarium med Per Magnus Johansson.

Seminariet var föranlett av boken "Linton Lundh Caravaggio" (Not 1) en kritikerrosad text om en stol designad av Johan Linton. DN: s recensent Susanne Pagold skrev: "Johanssons text är inte lång men den hör till det bästa och mest stimulerande jag har läst om skapande. Den borde spridas på konst- och designskolor." (Not 2) Per Magnus Johansson är psykoanalytiker med stort intresse för psykoanalysens franska förgrening, med namn som Lacan och Kristeva. Han har bland annat författat det tredelade verket Freuds psykoanalys. Seminariet kan ses som en av upptakterna inför Designåret 2005.

Håkan inledde med att presentera Per Magnus och berättade att denne bl a är redaktör för Psykoanalytisk Tid/Skrift, undervisar vid Psykologiska institutionen vid GU och driver en egen praktik. Han är också docent i idé- och lärdomshistoria.

Per Magnus började med utgångspunkt från psykoanalysens historia tala om bokens tema som är kreativiteten och den psykoanalytiska förståelsen av fenomenet kreativitet. Intresset för kreativiteten finns med i psykoanalysens historia redan från början. Ordet "psykoanalys" används för första gången 1896. Begreppet växer fram ur Freuds sökande efter svaret på vad psykiskt lidande egentligen är. Freud var naturvetare och sysslade ursprungligen med saker som ålarnas sexualliv och hjärnans anatomi. När han kommer till Paris träffar han Jean-Martin Charcot och bevistar de kliniska demonstrationer där hysteriska patienter visas fram, intervjuas och diskuteras. Freud fascineras av det psykiska lidandets problematik. Andra faktorer som för honom i riktning mot det psykoanalytiska tänkandet vid denna tid är att han befinner sig i en familjebildningssituation och odlar starka humanvetenskapliga intressen. Bl a har han översatt John Stuart Mill till tyska.

1905 kommer psykoanalysen fram till ett epistemologiskt paradigmskifte. Ett kunskapsbrott där psykoanalysen går från att vara psykopatologisk teori till en teori om människan, en allmän psykologi. Psykoanalytikerna börjar allt mer intressera sig för frågor kring mänskliga aktiviteters gränser och ställs därmed inför frågor kring konstnären som den kreativa, den som ställer frågor av existentiell karaktär. Hos de kreativa finner man ofta en föreställning om det omedvetna, fast ibland under andra namn. Detta intresse är en viktig faktor vid övergången från ett psykopatologiskt synsätt till en allmän psykologi.

Per Magnus, som är utbildad i Frankrike och bland annat har översatt Foucault, pekade på Lacan som lyft fram tre av Freuds allmänpsykologiska texter som särskilt signifikativa för denna övergång till ett allmänpsykologiskt synsätt, Foucault har betecknat dem som "kanoniska böcker". De är: "Drömtydning", "Vitsen och det omedvetna" och "Vardagslivets psykopatologi". I "Vardagslivets psykopatologi" belyses många av de små störningar i de psykiska funktionerna, tillfällig glömska och liknande, som förenar sjuka och friska. Freud går därmed in i en annan verksamhet än den konventionella själsläkekonst han tidigare praktiserat med hypnos, kurortsrekommendationer och liknande som var vanligt på den tiden.

Freuds första stora manifestation av kulturanalys kom 1910 med ”Leonardo da Vinci – ett barndomsminne”. Den rörelse som uppstår har sin rot i Freuds försök att konstruera ett vetenskapligt objekt. Freud är sorgsen över att hans medicinska redogörelser, som han själv uttrycker det, påminner allt för mycket om noveller. Det vardagsspråk som kommer att ta en stor plats i redogörelserna sammanfaller inte med hans naturvetenskapliga ideal. Mot detta försöker Freud nu etablera ett annat beskrivningssätt och väljer da Vinci som ett lämpligt undersökningsobjekt. Freud beskriver da Vincis liv, gör en anamnes på honom, beskriver föräldrarna, uppväxten, föräldrarnas skilsmässa, da Vincis sexuella identitet etc. Allt utifrån ett egentligen rätt magert material. En remarkabel sak är att Freud här tar ett steg bort från det talade ordet, som annars varit oerhört centralt i psykoanalytisk praxis och teori. I stället arbetar han nu utifrån skriven text. Han använder sig också av da Vincis dagbok där han sätter fingret på ett par felskrivningar relaterade till föräldrarna. Som material har han också två av da Vincis målningar, Mona Lisa och en madonnabild. Per Magnus menade att Freud drog rätt höga växlar på det lilla material som stod till förfogande. Vad som emellertid är viktigt här är att Freud inte söker kausala samband mellan barndomen och konsten. Han ser barndomen och andra psykologiska faktorer som en struktur och över detta finns kreativitetens resultat. Däremellan blir det egentligen mest frågetecken och Freud menar att ”vi måste sträcka vapen inför kreativitetens gåta”. Han analyserar på likartat sätt också Shakespeare och flera andra stora skapande gestalter ur historien, men boken om Leonardo är dock det djupaste och mest intressanta arbetet.

Idéhistorikern Michel Foucault har om Freuds fallbeskrivningar påpekat att de är en övergång från blickens till örats diagnostik. Läkaren tvingades *lyssna* och lyssna under lång tid. Patienterna, inte minst kvinnliga patienter, står i centrum. Läkaren – auktoriteten decentraliseras. Freud såg sig själv som ett lidande subjekt, en person som alla andra. Han höll på med en 17 år lång självanalys i konsekvens med detta. (Idén lever vidare, även i dag går blivande psykologer själva i terapi, som en del av sin utbildning). Allt detta utgör en bakgrund till hur konsten blivit inskriven i psykoanalysens historia. Till saken hör också att Freud odlade kontakter med flera av sin tids betydande författare som Mann och Hesse m fl.

Karin Boye hör också till dem som kan exemplifiera föreställningen om existensen av det omedvetna. Efter den medicinska introduktionen av psykoanalysen i Sverige skedde också en litterär introduktion, främst i de två tidskrifterna *Spektrum* och *Clarté*. Erik Mesterton, Karin Boye och Ivan Bratt gick alla i analys och intresserade sig också för de nya idéerna i ett vidare perspektiv. Man ser här en tydlig växelverkan mellan kulturell kreativitet och psykoanalys. I tidskrifterna förekom en strid ström av både psykoanalytiska och avantgardistiska texter sida vid sida. *Clarté* väller över mot en samhällsutopi, en utopi om en ny människouppfattning och iscensättningen av ett nytt samhälle med nya samlevnadsformer.

Den i Sverige verksamme judiske filosofie doktorn och Lajos Székely, strävade efter en naturvetenskaplig förståelse av kreativiteten. Han arbetade med konkreta fallbeskrivningar som experimentalpsykolog och med ett uttalat naturvetenskapligt ideal.

Viktigt i sammanhanget är de tre nivåerna omedvetet – förmedvetet – medvetet och hur de verkar i den kreativa processen. En idé som många samlats kring är att det förmedvetna öppnar sig maximalt. (Dock kan facktermernas betydelse variera).

Ernst Kris skriver i *Psychoanalytic explorations in art* (Not 3) om att öppningarna mot kreativiteten finns i tillstånd som insomnande, fantasi, psykos och rus. Han kopplar kreativitet till passivitet, kreativiteten uppträder hos människor som låter något passivt ske. Kreativiteten finns i tillstånd där ordningen inte härskar. Den okontrollerade verksamheten gör det möjligt för fantastiska saker att ske. Som Breton uttryckte det: ”Hysterin är 1900-talets viktigaste uppfinning.” Detta jagregressiva tillstånd är å andra sidan något som man också fruktar inom psykoanalysen, det är ett psykosnära tillstånd.

Julia Kristeva fjärrar sig i sina närläsningar av exempelvis Artaud och Céline från fackterminologin, som hon menar har en begränsad förmåga att uttrycka den problematik (utanförskap etc.) som finns i de poetiska och skönlitterära texterna. Hennes behandling av dessa texter leder i sin tur till nya texter som *Fasans makt* och *Soleil noir*. (Not 4 och 5). Dessa nya texter växer fram i skärningspunkten mellan Kristevas möte med den litterära texten och hennes behov av ett nytt sätt att föra de människors talan, vilka hon lyssnat till i sin psykoanalytiska praktik.

Frågor som kom upp i den efterföljande diskussionen:

– Man skulle kunna säga att den kreativa processens födelseplats är gränslandet där orden tryter. Ser du det så?

PM: Det är en viktig och bra fråga. Jag tenderar att svara som freudian, jag skulle kunna formulera det så här: Man stöter på något där ”det inte går längre”. Befinner sig vid den punkt där den symboliska ordningen krackelerar.

– Kan man se behovet av att uttrycka sig som ett naturbehov?

PM: Absolut! Och jag skulle vilja ge ett mer foucaulianskt svar där: Det handlar om nödvändigheten att i scensätta en process. Man bör notera att de flesta samhällen motarbetar just detta. Sedan kan det ju också sägas att Freud inte alls förstod sig på surrealisterna eller kunde förstå varför de intresserade sig för honom och hans arbeten.

– Kerstin Thorvall har sagt något om att det vore en katastrof om samhället fylldes av, som hon raljant säger, leende lyckopillerätare. ”Vad skulle det bli av oss som lever på livskriser, om lyckopillren verkligen tog.”

PM: Jo, jag kan hålla med henne där, även om jag inte skulle vilja formulera det så raljant. Det finns ett nedvärderande i samhället av det psykiska lidandet. Med all respekt för att människor kan finna det psykiska lidandet outhärdligt, vill jag nog hävda att en ideologi som försöker förneka det psykiska lidandet i längden är ofruktbar.

– Om man jämför Freud och Jung, har jag ett intryck av att Jung är den som är mer öppen för fantasin. Freud är liksom mer diagnostisk. Hur ser du på detta?

PM: Jag är egentligen inte kompetent att uttala mig om Jung. Det idéhistoriska intresset för Jung är minimalt och jag vet egentligen inte varför det är så. Jung finns mer i fältet – tror jag åtminstone – mysticism, magi och nyandlighet. Till skillnad från det akademiska fältet och behandlingsstrukturerna. Detta beror nog mindre på Jung själv än på hans efterföljare. Poul Bjerre var lite intresserad av Jung under en tidig period, men vände honom senare ryggen eftersom han ansåg sig själv längre kommen.

Det kan möjligen finnas en större respekt för religiositet och kreativitet hos Jung. Freuds ateistiska manifest har irriterat många. S:t Lukasstiftelsen kan ses som en motreaktion mot Freuds antireligiösa hållning. Nu är Freud egentligen inte lika dogmatisk som det påstås. Jag kan tänka mig att Jung i vissa avseenden mer än Freud upplevde sig själv som en konstnär. En faktor är att förbindelsen mellan Jung och nazismen inte precis krediterat Jungs skola. Nazisterna betraktade denna som ”arisk psykologi” i motsats till Freud (som ju var av judiskt ursprung) och psykoanalysen. Det är nog många som inte gärna velat ha med ”arisk psykologi” att göra.

– Om ursprunget till skapandet nu ligger vid ”en plats där orden tar slut” så innebär det ju det ett problem eftersom konsten och den konstnärliga processen är något vi försöker beskriva med ord, t ex i förmedlingen på Konstmuseet. Orden är klumpiga verktyg. Ordet och bilden är liksom två olika perspektiv.

PM: Man kan hos bildkonstnärer, hos surrealisterna t ex, se en påtaglig trötthet i förhållande till orden. Freud, å andra sidan, fick Goethepriset, för att han skrev så oerhört väl. Samtidigt finns där något: Tystnaden, gränsen... som är absolut fundamentalt för att förstå människan. Från början var bilden, skriket, tystnaden, gråten... Intresset för det icke-språkliga ökar påtagligt efter andra världskriget. Intresset för spädbarnsobservationer ökar, man får en mer humanistiskt präglad inriktning, betonar vikten av att tala till barnet som ännu inte själv kan tala.

Lacan har en trilogi: Realt, imaginärt och symboliskt. Där det reala står för en obenämbar verklighet som svårligen låter sig bearbetas med språket. På det imaginära planet finns fascinationen för bilden och det symboliska står här för språkets bearbetning av de två andra. Det viktiga är nog att ha en vetskap om att passagen från bild till ord är en översättningsprocess. Något går alltid förlorat, men det finns också geniala översättare.

– Om man drar en axel från Freud, över Lacan, Kristeva också kanske, till Zizek, med tanke på boken *Linton Lundh Caravaggio*, för Zizek oss tillbaka till Freud även om han utgår från film, tavlor och ideologiska processer i stället för människor?

PM: Det är alltid roligt att kunna säga att man är mer förtjust i en kvinna än en man och jag måste säga att jag är mer förtjust i Kristeva än Zizek. Zizek har i och för sig ett beundransvärt anslag. Noggrannheten är kanske mer framträdande hos honom. Men Kristeva är mer närläsande utifrån ett freudianskt-lacanskt manér.

– Om vi talar om den kreativa processen, så finns ju också aspekten att konstverket i sin tur gör något med betraktaren. En katharsis kanske, om vi talar om upplevelsen till skillnad från skapelsen. Kan du säga något om det?

PM: Sartre skulle säga att de hänger samman, men Sartre är ju inte Freud. Upplevelseproblematiken är inte riktigt Freuds intresseområde, han avlägsnar sig från den. I början hade han ett stort intresse för suggestion, hypnos och utlevelse. Med tiden blir han mer kognitiv och detta karaktäriserar honom. Detta för oss till ett svårlöst men intressant problem. Freud betraktade själv just intellektualiseringen som den svåraste försvarsmekanismen. Den alienerar, i stället för att tala autentiskt. När den vilde Wilhelm Reich dök upp på scenen kom affektutlevelsen, som psykoanalysen inte riktigt fick tag i mer upp i ljuset. I psykoanalytisk praxis i dag har det skett en förskjutning från accepterandet av ett tekniskt fackspråk, i riktning mot de enkla vardagsorden som mer bevarar sin affektladdning. Det pompösa språket tjänar till att förstelna.

– Du tar ofta med små, skenbart ovidkommande detaljer, som ändå känns betydelsebärande, i din framställning. Du verkar ha en stark känsla för detaljernas betydelse, ”det ovidkommande”.

PM: Där sa du något! Betydelsen av det ovidkommande! Psykoanalysen är just uppbyggd kring detaljer.

Vid pennan

Gunnar Löwenstein

Noter

1

Linton Lundh Caravaggio : appendix till en vilstol = Appendice per una sedia a sdraio / [foto: Bengt Steneby ; övers. t. italienska: Stefania Renzetti ; övers. t. svenska: Johan Linton ; redaktörer: Sven Lundh, Johan Linton]. - Värnamo: Källemo AB, 2004. - ISBN: 91-974394-3-6.

2

DN 23 april 2004. Återfinns också under nedanstående adress i DN:s nätupplaga:
<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=1352&a=257822>

3

Kris, Ernst
Psychoanalytic explorations in art / Ernst Kris. - 1. Schocken paperback ed., 2. pr. - New York : Schocken books, 1967. -(Schocken paperbacks ; 76).

4

Kristeva, Julia, 1941-
Fasans makt : en essä om abjektionen / Julia Kristeva ; översättning: Agneta Rehal och Anna Forsberg. - Göteborg : Daidalos, 1992. - ISBN: 91-86320-51-3.

5

Kristeva, Julia, 1941-
Soleil noir : dépression et mélancolie / Julia Kristeva. - Paris : Gallimard, 1994. – (Folio.
Essais ; 123). - ISBN: 2-07-032515-6.

Finns även i engelsk översättning:

Kristeva, Julia, 1941-
Black sun : depression and melancholia / Julia Kristeva ; translated by Leon S. Roudiez. -
New York : Columbia Univ. Press, 1989. – (European perspectives). - ISBN: 0-231-06706-2.